

УДК 343.13

Руслан Білокінь,*канд. юрид. наук,
здобувач кафедри кримінального процесу
Національної академії внутрішніх справ*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗА ПОРУШЕННЯ ПОРЯДКУ У ЗАЛІ СУДОВОГО ЗАСІДАННЯ

Стаття присвячена аналізу кримінального процесуального законодавства, яке регламентує порядок застосування заходів відповідальності до учасників судового розгляду, які порушили порядок у залі судового засідання. Досліджена правова природа заходів, які застосовуються до порушників порядку у залі судового засідання, систематизовані фактичні підстави застосування цих заходів. Виявлені проблеми правозастосування положень ст. 330 КПК України та розроблені пропозиції щодо вдосконалення останніх.

Ключові слова: видалення із зали судового засідання, попередження, грошове стягнення, порушення порядку в залі судового засідання, невиконання розпоряджень головуєчого.

Постановка проблеми. Дотримання порядку під час судового засідання є важливою гарантією здійснення правосуддя. Адже невиконання вимог головуєчого, зневажливе ставлення до зауважень суду, вигуки, хамство є не лише проявом неповаги до суду, а й посяганням на незалежність судової гілки влади. Г. Ю. Юдківська зауважує, що повага до суддів – це культура, яка формується роками, досягається правосудними рішеннями та поширюється серед громадян [1]. Судові процеси, які відбуваються останніми роками, свідчать, що довіра та повага до суду в Україні перебуває у критичному стані. Тим не менше перетворювати судові засідання на демонстрації, безладу чи шоу – це шлях у нікуди.

Єдиний вихід із ситуації, що склалася, – повернення розгляду справ у судах у площину права та законності, коли дотримання принципів верховенства права, законності, рівності перед законом і судом, повага до людської гідності буде аксіомою діяльності будь-якого учасника судового провадження – як судді, прокурора, захисника, так і особи, яка реалізовує своє право бути присутньою під час судового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить про те, що проблема забезпечення порядку під час судового засідання не була предметом окремого наукового дослідження у теорії кримінального процесу. Окремі аспекти цього питання аналізувалися А. В. Мурзановською, В. М. Трофименко, В. М. Корнуковим, П. С. Елькінд. Разом із цим слід враховувати, що проблема забезпечення порядку під час судового засідання має міжгалузевий характер, адже притаманна як

кримінальному, так і цивільному, адміністративному чи господарському судочинству.

Метою статті є аналіз кримінального процесуального законодавства, яке регламентує порядок застосування заходів відповідальності до осіб, які порушили порядок у залі судового засідання, виявлення проблем правового регулювання цього питання та розроблення пропозицій щодо вдосконалення законодавства.

Виклад основного матеріалу. У кримінальному процесуальному законодавстві заходи відповідальності до порушників порядку судового засідання визначені в ст. 330 Кримінального процесуального кодексу (далі – КПК) України. Аналіз положень цієї норми свідчить, що в разі порушення порядку в судовому засіданні та невиконання розпоряджень головуєчого вперше всі особи попереджаються про те, що у разі повторення таких діянь до них будуть застосовані заходи відповідальності. У разі повторного порушення порядку у залі судового засідання до його учасників можуть застосовуватися такі заходи відповідальності:

- щодо обвинуваченого – видалення із зали судового засідання;
- щодо прокурора та захисника – притягнення до відповідальності відповідно до положень в ст. 35 Закону України «Про адвокатуру та адвокатську діяльність» та в ст. 49 Закону України «Про прокуратуру» визначені види стягнень, які накладаються на захисника чи прокурора;
- щодо інших осіб, присутніх у судовому засіданні, – видалення із зали судового за-

сідання та притягнення до відповідальності, встановленої в ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення за «прояв неповаги до суду».

Дослідження кримінальних процесуальних заходів, які можуть застосовуватися до порушників порядку судового засідання, зумовлює необхідність встановлення, насамперед, їх правової природи.

Так, до порушників порядку в залі судового засідання можуть застосовуватися як попередження, так і видалення. Ці заходи багатьма вченими характеризуються як заходи процесуальної відповідальності. Зокрема, М. Й. Штефан стверджує, що видалення із зали судового засідання є заходом процесуальної відповідальності немайнового характеру, який застосовується до зазначених у законі осіб за порушення встановленого порядку під час розгляду справи і спрямовується на припинення здійснення ними права на участь у судовому засіданні [2, с. 251-252].

У разі видалення із зали суду учасник судового провадження не позбавляється свого статусу, а на нього лише накладається заборона на фактичну присутність у залі судового засідання [3, с. 349]. Слід зазначити, що у разі видалення обвинуваченого із зали судового засідання його право на захист не припиняється, але обвинувачений обмежується в можливості особисто реалізувати це право під час судового засідання. Право на захист у цьому разі здійснюється за допомогою захисника, участь якого в цьому випадку є обов'язковою.

У теорії кримінального процесу кримінальна процесуальна відповідальність, як правило, розкривається через призму кримінальної процесуальної санкції, яка характеризується як несприятливі наслідки для особи, щодо якої вони застосовуються. Втім, несприятливі наслідки для особи можуть бути різними. Як зазначає Д. А. Ліпінський, каральний вплив процесуальної відповідальності може мати не лише матеріальний характер (грошове стягнення), а і психологічний (у вигляді разового осуду – попередження), організаційно-правовий (видалення із залу суду) або ж може полягати в погіршенні правового становища суб'єкта (застосування більш суворої міри запобіжного заходу) [4, с. 264].

Під час видалення особи із зали судового засідання до неї застосовується кримінальна процесуальна санкція, яка полягає у примусовому позбавленні особи права бути присутньою у залі судового засідання. При цьому особи, які мають власний інтерес у вирішенні справи в суді (потерпілий, обвинувачений, цивільний позивач, цивільний

відповідач), позбавляються можливості самотійно реалізовувати надані їм законом права та не можуть особисто виконувати дії, спрямовані на захист чи відстоювання своїх законних інтересів під час розгляду вправи в суді, а можуть це здійснити лише за допомогою осіб, які представляють чи захищають їхні інтереси.

Якщо ж учасники судового провадження та присутні в залі суду особи допустили порушення порядку судового засідання чи не виконали розпоряджень головуючого вперше, то вони попереджаються головуючим про те, що в разі повторення ними зазначених діянь будуть видалені із зали судового засідання чи притягнуті до відповідальності, встановленої законом.

Хоча попередження і не має яскраво виражених примусових ознак, цей захід як законодавство, так і вчені безспідставно називають примусовим. Так, О. В. Кузьменко та О. Н. Панченко зазначають, що попередження – це захід процесуального примусу, який застосовується судом, що застерігає особу, винну в порушенні порядку під час судового засідання або невиконанні розпоряджень головуючого, про неприпустимість зазначених дій і можливість видалення її із залу засідання [5, с. 33]. Несприятливими наслідками для особи полягають у тому, що попередження є офіційним осудом поведінки порушника порядку судового засідання уповноваженою на те особою – головуючим у судовому засіданні.

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що попередження про застосування заходів відповідальності у разі повторення протиправних діянь та видалення особи із зали судового засідання є заходами кримінальної процесуальної відповідальності немайнового характеру, що застосовуються до учасників судового провадження чи інших осіб, присутніх у судовому засіданні, які допустили невиконання розпоряджень головуючого чи іншим чином порушили порядок під час судового засідання. Ці заходи застосовуються з метою відновлення порядку в судовому засіданні та характеризуються каральними обтяженнями для особи, яка порушила порядок судового засідання. Попередження застерігає від повторення порушень порядку в судовому засіданні під загрозою застосування більш суворих заходів відповідальності, а під час видалення особи із зали суду вона позбавляється права брати участь у судовому засіданні та можливості особисто виконувати процесуальні дії для захисту чи відстоювання своїх прав та законних інтересів під час розгляду справи в суді.

Окремої уваги потребує визначення фактичних підстав застосування заходів кримі-

нальної процесуальної відповідальності до порушників порядку судового засідання.

Так, правила поведінки осіб, присутніх у судовому засіданні, закріплені в ст. 329 КПК України, де в ч.2 також визначено, що сторони та учасники кримінального провадження, а також інші особи, присутні в залі судового засідання, зобов'язані додержуватися порядку в судовому засіданні і беззаперечно підкорятися відповідним розпорядженням головуючого у судовому засіданні. А ч. 2 ст. 321 КПК України уповноважує головуючого вживати необхідних заходів для забезпечення належного порядку в судовому засіданні [6].

Втім закон не конкретизує, за які саме порушення порядку судового засідання та які заходи відповідальності слід застосовувати. Аналіз порушень порядку судового засідання дозволяє згрупувати їх за певними ознаками:

залежно від характеристики правил поведінки, які порушуються:

– діяння, які полягають у порушенні вимог КПК України, що визначають правила поведінки для осіб, присутніх у залі суду (порушення процесуального порядку здійснення судочинства). Так, недотримання положень, визначених у частинах 1, 3 ст. 329 КПК України, полягає у невиконанні таких вимог: вставати під час входу та під час виходу суду; допитувати свідків, заявляти клопотання, подавати заперечення стоячи і лише після надання слова головуючим; давати показання стоячи на місці, призначеному для свідків; звертатися до суду «Ваша честь» або «Шановний суд»; заслуховувати вирок суду стоячи. Слід зазначити, що недотримання цих вимог у цілому не перешкоджає розгляду справи в суді. Закон навіть передбачає можливість їх невиконання з дозволу головуючого в судовому засіданні. Втім самовільне невиконання цих вимог слід розцінювати як порушення порядку судового засідання;

– діяння, які полягають у порушенні громадського порядку під час судового засідання (порушення громадського порядку у приміщенні суду). Зокрема, це образливі висловлювання щодо суду, вживання непристойних або образливих виразів, хамство, вигуки, блокування входу чи виходу із зали судового засідання тощо. О. В. Кузьменко та О. Н. Панченко також зазначають, що порушенням порядку під час судового засідання вважається «перебування у залі суду в нетверезому стані, паління, сварка, бійка та інші хуліганські дії, гучні репліки, жвава жестикуляція присутніх, користування мобільними телефонами, псування майна суду тощо» [5, с. 33]. Слід зауважити, що якщо діяння, вказані в першій групі, можуть і не перешко-

джати розгляду справи по суті, то порушення громадського порядку в залі суду заважають давати показання, досліджувати докази, виходити до нарадчої кімнати, що унеможливає здійснення правосуддя;

– невиконання розпоряджень головуючого у судовому засіданні. Окрім того, що особи, присутні в залі суду, зобов'язані додержуватися правил громадського порядку та виконувати обов'язки, визначені в КПК для присутніх у залі судового засідання, вони ще й зобов'язані беззаперечно підкорятися розпорядженням головуючого у судовому засіданні (ч. 2 ст. 329 КПК України). Це може бути невиконання вимоги головуючого покинути зал судового засідання ще не допитаному свідку чи особі, яка порушує порядок судового засідання; невиконання вимоги щодо заборони здійснювати в залі судового засідання фотозйомку, відеозапис, транслявання судового засідання по радіо і телебаченню, а також проведення звукозапису із застосуванням стаціонарної апаратури.

Вищенаведене свідчить, що порушення порядку судового засідання слід розрізняти також залежно від їх впливу на хід судового засідання, а саме:

– діяння, які не перешкоджають розгляду справи в суді, а тому головуючий у судовому засіданні в окремих випадках може дозволити їх не виконувати. Зокрема, головуючий може дозволити особі не вставати під час допиту чи оголошення вироку, враховуючи стан її здоров'я;

– діяння, які перешкоджають здійсненню правосуддя, унеможливаючи реалізацію судом своїх повноважень чи перешкоджаючи реалізації прав та виконанню процесуальних обов'язків іншими учасниками судового провадження. Такі діяння завдають суттєвої шкоди кримінальним процесуальним правовідносинам, унеможливаючи прийняття законного й обґрунтованого судового рішення. Зокрема, блокування входу до зали суду не дозволяє потрапити на засідання учасникам судового провадження.

Разом із цим не можна вважати порушенням порядку судового засідання такі діяння: прояв учасниками судового провадження наполегливості у відстоюванні своєї позиції (неодноразове подання подібних клопотань, повторення запитань, які були відхилені головуючим), незначні порушення та ті, які особа після зауваження добровільно припинила [3, с. 535], чи інші дії, які не мають грубого характеру, а є наслідком нестримних емоцій [7, с. 625]. Вважаємо, що в такому разі достатньо буде зробленого зауваження цим особам, для того щоб вони зрозуміли свою помилку та припинили такі діяння.

Слід звернути увагу на те, що в ст. 330 КПК України законодавець по-різному формулює діяння учасників судового провадження, за які можуть застосовуватися заходи відповідальності. Зокрема, в цій нормі вказано, що обвинувачений несе відповідальність за порушення порядку у залі судового засідання чи невідкорення розпорядженням головуючого (ч. 1 ст. 330 КПК України), прокурор, захисник, інші особи, присутні в залі судового засідання – за невиконання розпорядження головуючого та неповагу до суду (частини 2,3 ст. 330 КПК України).

Таким чином, щодо характеристики дій учасників судового провадження (окрім обвинуваченого) та інших осіб, присутніх у залі судового засідання, законодавець вживає термін «неповага до суду». У Кодексі України про адміністративне правопорушення неповага до суду характеризується такими діяннями: злісне ухилення від явки в суд свідка, потерпілого, позивача, відповідача; невідкорення зазначених осіб та інших громадян розпорядженню головуючого; порушення порядку під час судового засідання; вчинення будь-ким дій, які свідчать про явну зневагу до суду або встановлених у суді правил (ч. 1 ст. 185-3). Тобто неповага до суду – це узагальнений термін, який охоплює всі вищенаведені діяння. Але слід зауважити, що положення, визначені в ст. 330 КПК України, не поширюються на випадки ухилення осіб від явки до суду. Адже кримінальна процесуальна відповідальність за такі діяння закріплена в інших нормах – статтях 324–327, 139 КПК України.

Окрім цього, термін «повага» є етичною категорією, розуміння якого відрізняється у людей залежно від виховання, моральності чи рівня освіти. А тому вважаємо, що, формулюючи характеристику поведінки учасників судового провадження, яка є підставою застосування заходів відповідальності, визначених у ст. 330 КПК України, не варто вживати узагальнений оціночний термін – «неповага до суду».

Враховуючи вищенаведене та те, що в ч. 2 ст. 329 КПК України визначено загальне для всіх правило поведінки у судовому засіданні, вважаємо, що діяння, за які передбачена відповідальність у ст. 330 КПК України, мають бути сформульовані таким чином: «порушення порядку у судовому засіданні чи невиконання розпоряджень головуючого».

Серед заходів, визначених у ст. 330 КПК України, які можуть застосовуватися до порушників порядку судового засідання, передбачена і можливість накладення штрафних санкцій. Але сам порядок накладення цих санкцій та їх розмір визначений не

в КПК України. Адже ст. 330 КПК України містить бланкетну норму, яка відсилає нас до іншого законодавства, відповідне положення сформульоване таким чином: «відповідальність встановлена законом». Втім, яким саме законом встановлена така відповідальність, КПК України не конкретизує. Для порівняння слід зауважити, що в КПК України 1960 року аналогічне положення було викладено з посиланням на ч. 1 ст. 185-3 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

Вважаємо, що регулювання порядку накладення штрафних санкцій за порушення вимог КПК України в Кодексі України про адміністративні правопорушення є недоцільним. Адже предметом правового регулювання в цьому разі є кримінальні процесуальні правовідносини. Зокрема, в теорії кримінального процесу загальноприйнятим є твердження про те, що «предметом правового регулювання у кримінальному процесуальному праві виступають суспільні відносини, які під впливом кримінальних процесуальних норм складаються під час досудового розслідування, судових проваджень у суді першої інстанції та з перегляду судових рішень, а також у процесі виконання судових рішень, у міжнародному співробітництві під час кримінального провадження» [8, с. 28]. Тому цілком виправданим є те, що наслідки невиконання особами, які присутні в залі суду, вимог КПК України щодо дотримання порядку в залі судового засідання мають регулюватися кримінальним процесуальним кодексом, за винятком діянь, які мають ознаки злочинів.

Окрім цього, немає потреби відсилати до норм адміністративного законодавства для застосування відповідальності у вигляді штрафних санкцій. Адже в главі 12 КПК України «Накладення грошового стягнення» закріплена процесуальна форма застосування цього заходу кримінальної процесуальної відповідальності.

Аналіз норм КПК інших країн свідчить, що відповідальність за порушення порядку судового засідання регламентується з посиланням на норми адміністративного законодавства лише в тому разі, коли норми КПК не містять власного положення про можливість накладення грошового стягнення. Зокрема, в ст. 160 КПК Республіки Казахстан визначено, що «за невиконання процесуальних обов'язків, передбачених статтями 75, 82, 84, 85, 86, 145, 147 цього Кодексу, та порушення порядку в судовому засіданні на потерпілого, свідка, спеціаліста, перекладача та інших осіб може бути накладено грошове стягнення. Питання про накладення грошового стягнення вирішується відповідно до законодавства про адміністративні правопорушення» [9].

Втім, КПК багатьох країн (ст. 225 КПК Естонської Республіки, 310.6 КПК Азербайджанської Республіки, ст. 85 КПК Грузії), де є власні норми про накладення грошового стягнення, не відсилають до норм адміністративного законодавства в питанні регламентації накладення штрафних санкцій на порушників порядку судового засідання. Зокрема, в ст. 225 КПК Естонської Республіки визначається порядок накладення штрафу на осіб, які, незважаючи на заборону судді, здійснюють у залі судового засідання фотографування, кінозйомку, радіо- або телетрансляцію, звуко- або відеозапис. При цьому розмір таких штрафів є суттєвим – до п'ятдесяти денних заробітків [10].

Висновки

Вищенаведене дозволяє стверджувати, що порушення порядку в залі судового засідання чи невиконання розпоряджень головуючого є кримінальним процесуальним правопорушенням, за вчинення якого має наступати кримінальна процесуальна відповідальність у вигляді попередження, видалення із зали судового засідання чи накладення грошового стягнення (за винятком діянь, які містять ознаки злочину).

Список використаних джерел:

1. Юдківська Г. Повага до суддів – це культура, яка формується роками / Ганна Юдківська // Закон і

Бізнес [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zib.com.ua/ua/103556-povaga_do_suddiv_-ce_kultutra_yaka_formuetsya_rokami-ganna.html

2. Штефан М. Й. Цивільний процес: підручник / М. Й. Штефан. – 2-ге вид., перероб. та доп. – К.: Видавничий Дім Ін-Юре, – 2001. – 696 с.

3. Кузьменко В. А. Видалення як захід процесуального примусу в адміністративному судочинстві / В. А. Кузьменко // Університетські наукові записки. – 2013. – № 4. – С. 348–359.

4. Липинский Д. А. Об уголовно-процессуальной ответственности / Д. А. Липинский // Вектор науки ТГУ. – 2010. – № 3(13). – С. 261–264.

5. Кузьменко О. Особливості застосування заходів процесуального примусу в адміністративних судах головуючим у судовому засіданні / О. Кузьменко, О. Панченко // Право України. 2008. – № 10. – С. 31–37.

6. Кримінальний процесуальний кодекс України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

7. Кримінальний процесуальний кодекс України: науково-практичний коментар / С. В. Ківалов, С. М. Міщенко, В. Ю. Захарченко. – Х.: Одісей, 2013. – 1104 с.

8. Кримінальний процес: підручник / за ред. В. Я. Тація, Ю. М. Грошевого, О. В. Капліної, О. Г. Шило. – Х.: Право, 2013. – 824 с.

9. Когамов М. Ч. Комментарий к Уголовно-процессуальному кодексу Республики Казахстан. Общая и Особенная части / М. Ч. Когамов. – Алматы: Жеті жарғы, 2008. – 896 с.

10. Уголовно-процессуальный кодекс Эстонской республики: [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon24.ee/ugolovno-processualnyj-koдексы/>

Стаття посвящена анализу уголовного процессуального законодательства, регламентирующего порядок применения мер ответственности к участникам судебного разбирательства, нарушившим порядок в зале судебного заседания. Исследована правовая природа мер, применяемых к нарушителям порядка в зале судебного заседания, систематизированы фактические основания применения этих мер. Выявлены проблемы применения положений ст. 330 УПК Украины и разработаны предложения по усовершенствованию последних.

Ключевые слова: удаление из зала судебного заседания, предупреждение, денежное взыскание, нарушение порядка в зале судебного заседания, невыполнение распоряжений председательствующего.

This article is devoted to the analysis of the Law of Criminal Procedure regulating the procedure for application of penalties to participants to the trial who violated the order at a court session. The legal nature of measures to be taken in respect of violators of the order in the court has been researched, the factual grounds for application thereof has been organized. The problematic issues of application of clauses of Article 330 of the CPC of Ukraine have been identified and the proposals for their improvement have been elaborated.

Key words: moving away from the courtroom, warning, pecuniary penalty, violation of the order in the court, disregard of instructions of the presiding judge.

